

В. В. Сташис, І. О. Зінченко та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком-Інтер – Право, 2001. – 496 с.

4. Кримінальне право: навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

5. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л. С. Кучанська; Акад. адвокатури України. – К., 2007. – 20 с.

6. Небитов А. А. Сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією: аналіз складу злочину / А. А. Небитов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 41-50.

УДК 343.8 (043.2)

Денисова Т. А., д.ю.н., професор,
Академія Державної пенітенціарної служби,
м. Чернігів, Україна

КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ: ВЧИТИСЯ УНИКАТИ ПОМИЛОК

Проблеми інституту покарання привертають до себе постійну й пильну увагу не тільки фахівців, але й широкого загалу. Особливо це стосується проблем повернення до суспільного життя осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі та запобігання рецидивній злочинності. Адже кримінальне покарання, як особлива форма державного примусу, впливає не тільки на особу засудженого та його найближче оточення, а й охоплює широкі верстви населення і здійснює вплив на певні соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві.

Нині цивілізований світ прагне до гуманізації і ці проблеми не оминають Україну. Проте, в пошуках шляхів щодо гуманізації кримінальної відповідальності та покарання іноді законодавець припускається помилок, що призводить до неузгодженостей, спотворення суті кримінального закону, його невизначеності, складностей в реалізації тощо. Оцінити «збитки» від прийняття та реалізації таких законів можливо лише протягом певного часу. Саме тому, задля уникнення помилок у майбутньому, варто аналізувати вже діючі закони.

У якості приклада доцільно провести стислий аналіз змін до Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), які були внесені відповідно до Закону України від 15 квітня 2008 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» (далі – Закон), щоби зрозуміти, що більша частина змін не стосувалася гуманізації, хоча це було задекларовано у назві. З урахуванням обсягу тез, для порівняння варто звертатися безпосередньо до тексту Закону. Так, у п. 21 доповнення п. 3 (умисне вбивство заручника) ч. 2 ст. 115 КК словами «або викраденої

людини» було спрямоване на удосконалення чинного кримінального законодавства і не стало проявом гуманізації кримінальної відповідальності, а розширення переліку кваліфікуючих ознак – частковою криміналізацією. У п. 23 зміни до диспозиції ч. 1 ст. 127 КК носили уточнюючий характер, тобто не впливали на межі відповідальності за цей злочин і не є проявом гуманізації. Зменшення нижньої межі покарання у виді позбавлення волі з трьох до двох років хоча і є проявом гуманізації, проте ці зміни на ступень тяжкості злочину не вплинули. Доповнення диспозиції ч. 2 ст. 127 КК новою кваліфікуючою ознакою «службовою особою з використанням свого службового становища» є частковою криміналізацією. П. 24, доповнення санкції ч. 1 ст. 136 КК таким видом покарання як громадські роботи стали безумовним позитивом, оскільки про доцільність збільшення застосування цього виду покарання наголошувала більшість вчених та практиків. На час прийняття Закону в санкціях статей КК це покарання майже було відсутнє, що обмежувало суддів у його застосуванні. Тому поява в санкції нового виду покарання скоріше сприяла його індивідуалізації в процесі застосування, аніж гуманізації, оскільки санкція за цей злочин передбачала штраф, який є більш м'яким покаранням, тобто законодавець нижню межу санкції не пом'якшив. У п. 25 сенс доповнення санкції ч. 1 ст. 139 КК громадськими роботами також можна назвати проявом індивідуалізації, а не гуманізації, як і в п. 24 Закону «Щодо гуманізації кримінальної відповідальності». У п. 26 доповнення ч. 1 ст. 141 КК словом «пацієнта» носить уточнюючий характер, що не можна вважати проявом гуманізації. У п. 27 виключення з ч. 2 ст. 157 КК слів «або іншим способом» сприяло більш буквальному застосуванню кримінального закону, зменшуючи оціночні норми. У п. 28 доповнення санкцій ч. 1 ст.ст. 164 КК і 165 КК таким видом покарання як штраф, яке є найбільш м'яке в системі покарань, можливо було б вважати проявом гуманізації, проте ці зміни, як вбачається, не можуть суттєво вплинути на протидію цим злочинам. У п.п. 29, 30 доповнення санкцій ч. 1 ст.ст. 168 КК, 169 КК, 174 КК, 180 КК, 190 КК і 192 КК таким видом покарання як громадські роботи видається скоріш проявом індивідуалізації, а не гуманізації кримінальної відповідальності, як і в п.п. 24, 25 Закону. У п.п. 31, 32 санкції ч. 1 ст.ст. 178 КК, 179 КК хоча і були доповнені такими видами покарання як громадські роботи, арешт та обмеження волі, що, безумовно, сприяло індивідуалізації покарання, проте ні верхня, ні нижня межа санкцій не були змінені, тому про гуманізацію також мова йти не може. До цього необхідно додати, що в юридичній літературі неодноразово зверталась увага на недоцільність побудови санкції статті з полярними альтернативами, тобто штраф як найбільш м'яке покарання і позбавлення волі на певний строк як одне з найбільш суворих його видів без інших альтернативних покарань. Тому вбачається, що законодавець скоріш намагався усунути цей недолік, ніж гуманізувати

відповідальність за ці злочини. У п. 33 ситуація з доповненням санкції ч. 2 ст. 183 КК покаранням у виді обмеження волі є схожою з п.п. 31, 32 Закону. У п. 34 доповнення санкції ч. 1 ст. 185 КК покараннями у виді громадських робіт та арешту не змінила меж санкції, а відповідно і ступеня тяжкості злочину. Чітке визначення обсягу великого та особливо великого розміру знищеного або пошкодженого майна (ст. 194 КК) у примітці до ст. 185 КК зменшило кількість оціночних категорій, сприяло правильному правозастосуванню, але це не можна назвати проявом гуманізації у її змістовному визначенні. У п. 35 доповнення санкції ч. 1 ст. 186 КК покараннями у виді громадських робіт та арешту не змінює меж санкції, а відповідно і ступінь тяжкості злочину. У п. 37 уточнення диспозиції ст. 193 КК словами «незаконне» та «скарбу» не є проявом гуманізації, а доповнення санкції покаранням у виді громадських робіт схоже на зміни у п.п. 24, 25, 29, 30 Закону. У п. 41 в санкції ст. 196 КК була зменшена максимальна межа покарання у виді обмеження волі з чотирьох до трьох років, проте і мінімальна, і максимальна межі цієї санкції залишились незмінними, і ступінь тяжкості злочину також не змінився, тобто говорити про якусь суттєву гуманізацію в цьому випадку недоречно. У п. 42 ситуація з доповненням санкції ч. 1 ст. 200 КК покаранням у виді обмеження волі є схожою з п.п. 31, 32, 33 Закону. У п. 46 заміна у ст. 212 КК слів «зборів, інших обов'язкових платежів» на слова «зборів (обов'язкових платежів)» носила уточнюючий характер і гуманізації не стосується. Так само, п.п. 48-52, де заміни у статтях 218-222 КК носять уточнюючий характер, що не є проявом гуманізації. У п. 57 доповнення санкції ч. 2 ст. 263 КК покараннями у виді громадських робіт та арешту не змінювали меж санкції, а відповідно і ступінь тяжкості злочину і як вже неодноразово наголошувалось це сприяло не гуманізації, а індивідуалізації під час призначення покарання. Також, п. 58 доповнення санкції частини другої ст. 263 КК покаранням у виді обмеження волі не змінювало меж санкції як і п. 60 доповнення санкції ч. 1 ст. 277 КК покаранням у виді обмеження волі, а також п. 63 доповнення санкції ч. 1 ст. 289 КК покаранням у виді обмеження волі. У п. 61 включення до ч. 3 ст. 281 КК слів «або інші тяжкі наслідки» частково криміналізувало певні діяння, тобто це не можна назвати проявом гуманізації. У п. 66 уточнення кількості рослин снотворного маку чи конопель в ч. 1 ст. 310 КК було спрямоване на удосконалення правозастосовної практики і не є проявом гуманізації.

Вказаний перелік можна продовжувати відповідно до всього тексту Закону. Підтвердженням перелічених міркувань могли б стати й твердження фахівців, особливо суддів, яким довелося застосовувати вказані новели протягом майже десяти років.

Отже, проаналізувавши зміни до Особливої частини КК, які були внесені відповідно до Закону України від 15 квітня 2008 р. «Про внесення

змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», можна зробити певні висновки, що дозволять в подальшому більш правильно підходити до обговорення, тлумачення та прийняття законів, а також уникати помилок:

1. Певна частина змін взагалі не стосувалась гуманізації кримінальної відповідальності, вона носила уточнюючий характер або навпаки розширювала межі застосування кримінального закону вводячи нові кваліфікуючі ознаки або способи вчинення злочинів, наприклад, це пункти 21, 23, 26, 27, 37, 46, 48-52, 61, 66, 77.

2. Наступна група змін стосувалася доповнення санкцій статей альтернативними видами покарання: штрафом – пункти 22, 28; громадськими роботами – пункти 24, 25, 29, 30, 37, 40, 47, 54, 55; обмеженням волі – пункти 33, 39, 42, 58, 60, 63, 64, 72, 74; арештом – пункти 34, 69; громадськими роботами та арештом – пункти 34, 35, 57, 71; громадськими роботами, арештом та обмеженням волі – пункти 31, 32; громадськими роботами та обмеженням волі – пункт 38; штрафом, виправними роботами та арештом – пункт 65; арештом та обмеженням волі – пункт 68; штрафом, арештом та обмеженням волі – пункт 73.

Поява в санкціях нових видів покарання скоріше сприяла індивідуалізації покарання в процесі застосування Закону, аніж гуманізації, оскільки переважна більшість санкцій, до яких вносились зміни, вже передбачали більш м'які покарання і не верхня, ні нижня межа санкцій не змінювались, не змінився і ступінь тяжкості злочинів. Крім того в юридичній літературі неодноразово зверталась увага на недоцільність побудови санкції статті з полярними альтернативами, тобто штраф як найбільш м'яке покарання і позбавлення волі на певний строк як одне з найбільш суворих його видів без інших альтернативних покарань. Тому законодавець, включаючи проміжні покарання скоріш намагався усунути цей недолік, ніж гуманізувати відповідальність за ці злочини.

3. Наступна група змін стосувалася зменшення відповідальності за кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі злочини. Це, наприклад, пункти – 23, 38, 43, 44, 45, 53, 59, 62, 63, 67, 70. Хоча ці зміни і зменшили можливий обсяг кримінальної відповідальності, проте їх необхідність була обумовлена скоріше не тенденціями до гуманізації, а необхідністю оптимізації санкцій, оскільки покарання за ці кваліфіковані злочини були значно завищені. Наприклад, перша частина статті є злочином невеликої тяжкості і взагалі не передбачає покарання у виді позбавлення волі, а вчинення злочину, наприклад, за попередньою змовою групою осіб є вже тяжким злочином, тобто кваліфікуючим ознакам приділена значна увага. А зміни, передбачені пунктами 38, 59, 62, 63, обумовлені необережним ставленням до загибелі людей (умисне вбивство карається до п'ятнадцяти років позбавлення волі).

Треба відзначити, що санкцію ч. 2 ст. 210 КК (п. 44 змін), яку було

зменшено з «від двох до восьми» до «від двох до шести» років позбавлення волі, можна було б зменшити і «від двох до п'яти», оскільки перша частина цієї статті є злочином невеликої тяжкості і взагалі не передбачає покарання у виді позбавлення волі, а вчинення цього злочину, наприклад, за попередньою змовою групою осіб все ж таки залишається тяжким злочином. Наприклад санкцію ч. 2 ст. 311 КК (п. 67 змін) зменшено з «від трьох до восьми» до «від двох до п'яти» років позбавлення волі, тобто злочин виправдано став середньої тяжкості.

А от зменшення покарання у виді позбавлення волі на певний строк з «від семи до дванадцяти» до «від трьох до шести» років у санкції ч. 2 ст. 228 КК, як видається, була невиправданою, оскільки санкція частини першої майже дорівнює частині другій і кваліфікуючим ознакам не приділяється достатньо уваги. Відтак, більш доцільно було б внести зміни у таких межах як «від чотирьох до восьми» років позбавлення волі на певний строк.

4. Зменшення меж покарання в простих складах злочинів. Наприклад, зменшення нижньої межі покарання у виді позбавлення волі з трьох до двох років у ч. 1 ст. 127 КК (пункт 23). Хоча ці зміни дійсно були проявом гуманізації, проте на ступінь тяжкості злочину вони не вплинули. Теж саме можна продемонструвати на інших прикладах. Зокрема, зменшення максимальної межі покарання у виді обмеження волі з чотирьох до трьох років в санкції ст. 196 КК (пункт 41). Одночасно мінімальна і максимальна межі цієї санкції залишились незмінними, ступінь тяжкості злочину також не змінився, тобто говорити про якусь суттєву гуманізацію в цьому випадку було б недоречно.

Наостанок можна було б зазначити, а чи варто приділяти уваги цьому питанню, якщо протягом майже десятиліття частину змін до проілюстрованого Закону було виключено, частину змінено. Проте, аналіз цього Закону та змін до Особливої частини КК України, дає можливість дійти висновків, що у більшості випадків зміни були спрямовані не на гуманізацію, а на оптимізацію санкцій та усунення недоліків під час призначення покарання. Таким чином, в подальшому перш ніж прийняти той чи інший закон, варто замислитись: 1) на що він направлений, які цілі поставлені та чи будуть вони досягнені прийняттям саме такого закону; 2) які зміни він принесе; 3) чи виправдані будуть такі зміни і чи не порушать вони загальні правила; 4) чи можливі вади закону і як уникнути помилок.